

GYÉMÁNT RICHÁRD*

A Holland Kelet-indiai Társaság vázlatos gazdaságtörténete (1602–1799)

I. Egyetemes gazdaságtörténeti előzmények

A kanadai Vancouverben 2011-ben megalapított – a gazdasági és befektetési trendekkel, továbbá a piacokkal, a technológiával, a globális gazdasággal, etc. foglalkozó – online folyóirat, a *Visual Capitalist* szerkesztője, Jeff Desjardins 2017-ben „*The Most Valuable Companies of All-Time*” címmel jelentetett meg egy írást. A szerző a világtörténelem legjelentősebb multinacionális vállalatait mutatta be. Ezek közül a Holland Kelet-indiai Társaságot tartotta a legértékesebbnek, amelynek akkori (1637) értéke (7,9 billió dollár) húsz, mai multinacionális nagyvállalat értékével lenne egyenértékű. A világ első multinacionális vállalatával szemben a „mérleg másik serpenyőjében” olyan vállalatok szerepeltek – hogy csak a legismertebbeket említsük –, mint például az *Amazon*, az *Apple*, a *Facebook*, a *Johnson & Johnson*, a *MacDonalds*, a *Microsoft*, a *Netflix*, a *Visa* és a *Walmart*.¹ Ez a meglepő tény már önmagában is felkelti az érdeklődést, ezért érdemes „dióhéjban” megismerni a Holland Kelet-indiai Társaság gazdaságtörténetével.

Mielőtt rátérnénk a Holland Kelet-indiai Társaság sikertörténetére érdemes röviden ki térni azokra a gazdaságtörténeti előzményekre, amelyek lehetővé tették a Társaság, és rajta keresztül a korabeli protestáns Egyesült Tartományok – a mai Hollandia – prosperálását.

Európa és Ázsia között hosszú ideje szoros kapcsolatot képzett a kereskedelem, amely a törökök térnyerésével, különösen Konstantinápoly törökök általi meghódításával (1453. május 29.) veszélybe került, illetve jelentősen megrágult. Az európai államok népessége nem mondott le az ázsiai termékekről, ezért alternatív megoldást kellett keresni a kereskedelmi kapcsolatok biztosítására. A „nemzetközi kereskedelem” súlypontja ekkor a Földközi-tengerről folyamatosan az Atlanti-óceánra tevődött át.²

* egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Statisztikai és Demográfiai Tanszék

¹ DESJARDINS, JEFF: *The Most Valuable Companies of All-Time*. 2017. december 8. Visual Capitalist: <https://www.visualcapitalist.com/most-valuable-companies-all-time/> (Letöltés ideje: 2021. 06. 08.)

² BILINSZKY LAJOS: *Egyetemes történet. Második kötet*. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda. Budapest, 1906. 3. p.; HOLZWARTH, FRANZ JOSEPH: *Világtörténet. Ötödik könyv*. Csanád-egyházmegyei Könyvsajtó. Temesvár, 1889. 127–136. pp.; TAKÁTS GYÖRGY: *Egyetemes történelem. II. rész*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat. Budapest, 1920. 66. p., 81. p.

A 15. század alkonyán a spanyolok hatalmas lépést tettek előre a földrajzi felfedezéseket tekintetében, de számunkra még fontosabbak a portugálok, akik kezdetben maximum 45 km-re mertek eltávolodni³ karavelláikkal a szárazföldtől és „fontolva”, fokról fokra haladtak délre Afrika nyugati partvidéke mentén. A portugál származású *Bartolomeu Dias* (c.1450–1500) már az 1486–1487. évi expedíciója alkalmával elérte a Jóreménység fokát („*Cabo da Boa Esperança*”). Kortársa, az ugyancsak portugál *Vasco da Gama* (c.1469–1524) felfedező és tengerész hajóival – 1498-ban – már India nyugati partjaihoz is eljutott.⁴

Az ún. „*tordesillas-i szerződés*” (1494. június 7.), majd az ún. „*zaragozai szerződés*” (1529. április 22.) értelmében egyértelműen elhatárolásra került a portugál és a spanyol érdekszféra. Afrika és Ázsia jó része a portugálok kezébe került. Portugália mindkét térségben komoly gyarmatosításba kezdett, emellett a keleti fűszerkereskedelmet is uralta. Ezt a portugálok számára ideális állapotot zavarta meg a szomszédos Spanyolország, amely 1580-ban – a portugál uralkodó dinasztia, az *Avis-ház* (1385–1580) kihalása miatt – magába olvasztotta Portugáliát. A portugál trónra a spanyol Habsburgok kerültek. A „kényszerházasság” megítéléséről mai napig vitatkoznak a történészek, azonban a portugálok jobbra elítélően gondolnak a Spanyolországgal való perszonalunióra (1580–1640). Ami tény, Portugália régi fényének leáldozott.⁵

A 16. század végén, a 17. század elején Spanyolország is a gazdasági és katonai hanyatlás jeleit mutatta, habár messze nem volt még „fogatlan oroszlán”. A két hanyatló ország helyzetét használta ki a kisterületű, protestáns Egyesült Tartományok, a mai Hollandia, amely egyfelől függetlensége elnyerése érdekében az ún. „nyolcvanéves háborúba” (1568–1648) sodródott a hanyatló Spanyolországgal. Másfelől a tekintetét az óceán felé fordította és a gyarmatosítás, valamint a közvetítő világerkedelem kapcsán „helyet kért a nap alatt”. Eközben a hollandok egyre több gyarmatot is elhódítottak a portugáloktól.⁶

A vallásháborúkkal, valamint azok következményeivel küzdő Franciaország, valamint az ugyancsak vallási problémáktól (is) hangos, majd polgárháborúba sodródott Anglia kezdetben nem akadályozták a hollandok – gyarmatosító és kereskedelmi – tevékenységét. Akiknek a 17. századi térnyerését elősegítette a vallási tolerancia is, amely a protestáns ország jólétét is jelentősen előmozdította. Habár a „legendás” vallási tolerancia nem volt mindig megfigyelhető,⁷ de a hollandok még így is megelőzték a spanyolokat, a

³ MÁRKI SÁNDOR (szerk.): *Az újkor története*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1910. 3. p.

⁴ CSUDAY JENŐ – SCHÖNHERR GYULA: *A középkori intézmények bomlása és a renaissance*. In: Marczali Henrik: Nagy Képes Világtörténet. VI. kötet. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda – Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. Budapest, é.n. 491. p.; HOLZSWARTH 1889, 415–416. pp.; TAKÁTS 1920, 78–79. pp.

⁵ Vö. BARRETT, PAM (szerk.): *Portugália*. Kossuth Kiadó. Budapest, 2006. 47–49. pp.; BIRMINGHAM, DAVID: *Portugália története*. Pannonica Kiadó. Budapest, 1998. 28–35. pp.; BLAIR, EMMA HELEN: *The Philippine Islands, 1493–1803*. FullBooks.com: <http://www.fullbooks.com/The-Philippine-Islands-1493-18033.html> (Letöltés ideje: 2019.02.14.); DIFFIE, BAILEY – WINIUS, GEORGE: *Foundations of the Portuguese Empire, 1415–1580, Volume I*. University of Minnesota Press. Minneapolis, 1985. 152. p.; LERNER BALÁZS – LERNER JÁNOS: *Híres felfedezők*. Pannon-Literatúra Kft. Kistűszállás, 2015. 9. p.

⁶ SZÖLGYÉMY JÁNOS: *Világtörténet főtékintettel a Magyar Nemzet történetére. II. rész. A nyugatrómai császárság bukásától a westphaliai békéig*. Lampel R. Kk. (Wodianer F. és fiai) R.T. Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1912. 174–180. pp.

⁷ Vö. BALÁZS PÉTER: *Az újkori holland tolerancia mítosza a történettudomány újabb eredményeinek fényében*. Aetas 2017/1. 144. p., 149. p., 151. p.; PÁSZTORI-KUPÁN ISTVÁN: *Teokratikus tolerancia? A tordai vallásbéke teológiai üzenete*. Keresztény Magvető 2009/2. 259. p.

portugálokat, de még a franciákat és az angolokat is. Példaként említhető, hogy a portugáliai zsidók jó része, akárcsak a Franciaországból elmenekült hugenották, a protestáns Egyesült Tartományok területén lelt új hazára. A bevándorlás gazdaságilag, az ipar és a kereskedelem fejlődése révén, nagy hasznot hozott a kis ország számára.⁸

További gazdaságtörténeti előzményként említhető meg, hogy az ún. „nyolcvanéves háború” („*de Tachtigjarige Oorlog*”) idején Németalföld két részre szakadásával, a déli rész, így Flandria spanyol kézen maradt. Habár a flamand városok gazdasági megtorpanása már korábban megkezdődött, de a németalföldi szabadságharc is komoly gazdasági problémákat okozott. A legnagyobb vesztes *Antwerpen* lett, amely város a 16. századi Európa legjelentősebb gazdasági központja volt. A spanyolok 1576-ban feldúlták a várost, amely visszafordíthatatlan károkat okozott. A „*spanyol őrvongás*” („*furia española*”) miatt *Antwerpen* régi jelentősége a történelem homályába veszett. Ráadásul a hollandok hosszú időre blokád alá vették a *Schelde* folyó torkolatát, így a város kereskedelmének is végleg leáldozott.⁹ A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy a középkorban prosperáló flamand *Brügge* és *Gent* fejlődése – részben politikai, részben egyéb okok miatt – még korábban – a 15. század alkonyán, illetve a 16. század első felében – kezdett megtorpanni. Ráadásul *Brügge* kikötője eliszaposodott, ezáltal a kereskedelemnek is befellegzett. Habár voltak próbálkozások, de a flamand városok nem nyerték vissza régi, középkori fényüket. A flandriai városokból, kereskedők és iparosok tömegei, valamint családjaik telepedtek át elsősorban a „szabadelvűbb” protestáns Egyesült Tartományok területére. *Antwerpen* hanyatlása, *Amszterdam* fejlődését, majd virágzását segítette elő. Mindezt a Hanza-szövetség és – a levantei kereskedelem visszaesése miatt – Itália hanyatlása is előmozdította.¹⁰

II. Holland gazdaságtörténeti előzmények

A protestáns Egyesült Tartományok korán rádőbentek a kereskedelem mérhetetlen előnyeire, azonban problémát jelentett a megfelelő hajózási ismeretek hiánya. A fűszerkereskedelmet kezdetben uraló portugálok a legszigorúbb intézkedéseket tették, hogy az

⁸ Vö. EÖRDÖGH ISTVÁN: *Zsidósors a Mediterráneumban és Európában 1492 után*. Acta Historica. Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis. Tom. CXVIII. (2003) 55–56. pp.; PRAK, MAARTEN: *Hollandia aranykora. A köztársaság találmánya*. Osiris Kiadó. Budapest, 2004. 136. p.; ÚJLAKY ISTVÁN: *Hollandia és a tenger*. Gradus 2017/1. 16. p.

⁹ Vö. BRAUDEL, FERNAND: *Civilization and Capitalism. 15th-18th Century. Volume III. The Perspective of the World*. University of California Press. Berkeley-Los Angeles, 1992. 143. p., CHISHOLM, HUGH: „*Antwerp*”. *Encyclopaedia Britannica. Volume II*. 11th ed. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 155–156. pp., DUNTON, LARKIN: *The World and Its People. Book V. Modern Europe*. Silver, Burdett & Co Publishers. Boston, 1896. 163. p., GAY, PETER: *Modern Europe to 1815*. Harper Collins Publishers. New York, 1973. 210. p., SINGER, ISIDORE – ADLER, CYRUS: *The Jewish Encyclopedia. A Descriptive Record of the History, Religion, Literature, and Customs of the Jewish People from the Earliest Times to the Present Day. Volume I*. Funk and Wagnalls Company. New York, 1916. 658–660. pp.

¹⁰ Vö. BOKOR JÓZSEF (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. III. köt. Békalencse – Burgonyavész*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1893. 732. p.; BOKOR JÓZSEF (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. VII. köt. Fekbér – Geszt*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1894. 812–813. pp.; PÁLFY JÓZSEF: *Benelux államok. Belgium, Hollandia, Luxemburg*. 3. átdolg. kiad. Panoráma Kiadó. Budapest, 1980. 143–144., 158. pp.; ÚJLAKY ISTVÁN: *A bolygó hollandi és a brit superhatalom*. Kráter Műhely Egyesület. Pomáz, 2019. 34–35. pp.

Ázsiába történő hajózás „*know how*”-ja (technika, térképek, etc.) a birtokukban maradjon. Ezeknek az ismereteknek a megszerzésében játszottak szerepet az „idegenbe szakadt”, portugál szolgálatba állt hollandok. Terjedelmi okok miatt csak egy jeles utazó, *Jan Huyghen van Linschoten* (1563–1611) nevét van lehetőségünk megemlíteni. A kezdetben kereskedelmi tevékenységet folytató *van Linschoten* előbb (1579–1580) Spanyolországban, majd (1580) Portugáliában telepedett le, majd innen indult hosszú utazására Ázsia felé. Hosszú éveket élt az egyik legjelentősebb portugál gyarmat, az indiai *Goa* területén. Végül csak 1592-ben telepedett vissza szülőhazájába, a protestáns Egyesült Tartományok területére. Kapcsolatai, lehetőségei, nem utolsósorban szerencsésének is köszönhetően a keleti kereskedelemről szerzett tudását több kötetben publikálta. A legjelentősebb munkája talán az 1596-ban kiadott „*Itinerario. Voyage ofte schipvaert van Jan Huygen van Linschoten naer Oost ofte Portugaels Indien, 1579–1592*” címet viseli. A kiadott kötet hozzájárult ahhoz, hogy a portugálok hajózási titkai a hollandok tudomására jutott. *Van Linschoten* térképekkel egészítette ki munkáját, továbbá felhívta a figyelmet az áramlatok fontosságára, szólt a szigetek elhelyezkedéséről, de a mélységekről, valamint a hajózás egyéb veszélyeiről – például az út folyamán elhelyezkedő homokpadokról – is.

A holland szerző munkáját 1598-ban már angol nyelven is kiadták Londonban. A könyv – egyebek mellett – 1610-ben még francia nyelven is megjelent. Ezáltal a portugálok félve őrzött hajózási titkai nemcsak a hollandok, hanem az angolokhoz és a franciákhoz is eljutott, elősegítve ezáltal az előbbieken említett népek, tehát a hollandok, angolok és franciák részvételét a gyarmatosításban és a kereskedelemben.

Jelentős – speciálisan holland – gazdaságtörténeti előzménynek tekinthető, hogy a Holland Kelet-indiai Társaság megalapítása (1602) előtt már megtörténtek az első lépések az ázsiai fűszerkereskedelemben való részvételre. A holland történetírás az 1594 és 1602 közötti éveket az ún. „*előtársaságok*” („*Voorcompagnie*”) időszakaként ismeri. A 16. század alkonyán tizenkét – egymástól független – gazdasági társaság alakult, amely a fűszerkereskedelemből igyekezett meggazdagodni. Az egyes gazdasági társaságok tulajdonosai, illetve befektetői finanszírozták az egyes kereskedelmi hajók kiállítását, valamint útját a mesés kelet felé. A „befektetések”, azaz a hajóutak busás gazdagsággal kecsegtettek, ugyanakkor nagy kockázatot is jelentettek.¹¹

Az 1594 és 1601 közötti időszakban az egyes társaságok összesen tizenöt expedíciót indítottak az ún. „*Fűszer-szigetek*” felé, nem számítva az ún. „északkeleti átjárót” kutató három – *Willem Barents* (1550–1597) által vezetett – expedíciót. Az első távol-keleti utat külön nevesíti a holland történetírás „*Eerste Schipvaart*” („*első hajóút*”) néven. Az amszterdami kereskedők által 1594-ben alapított „*Compagnie van Verre*” (≈ „*Hosszútávú Társaság*”) *Cornelis de Houtman* (1565–1599) parancsnoksága alatt négy vitorlás hajót szerelt fel, hogy bekapcsolódhasson a keleti fűszerkereskedelemben. A viszontagságos út 1595 és 1597 között ment végbe és a „felemás” sikeren felbuzdulva hamarosan további expedíciók is szerveztek az egyes társaságok. A mérhetetlen gazdagság azonban kapzsisághoz és tisztességtelen magatartáshoz is vezetett az „*előtársaságok*” között. *Jaap ter*

¹¹ Vö. GAASTRA, FEMME: *Geschiedenis van de VOC. Opkomst, bloei en ondergang*. Walburg Pers. Zutphen, 2009. 17–22. pp.

Haar (1922–1998) holland író munkájában jól megragadta a lényegét, amely szabad fordításban így hangzik: a társaságok „(...) egymás erszényéből vették ki a pénzt és egymás lábáról lopták le a cipőt.”¹²

A széthúzás veszélyeit a kiváló holland politikus, *Johan van Oldenbarnevelt* (1547–1619) idejében felismerte. Felvetése nyomán a holland rendi gyűlés rákényszerítette a tizenkét társaságot, hogy egyesüljenek. Ennek eredményeként 1602-ben megalapították a Holland Kelet-indiai Társaságot. Az egyesülés elsődleges célja egyfelől a széthúzás megszüntetése, másfelől az angolok és a portugálok gazdasági térnyerésének megakadályozása volt, ezáltal a hollandok hatalmas gazdasági haszonra tettek szert.

III. Alapítás és szervezet

Az ún. „Holland Kelet-indiai Társaságot” („*Vereenigde Oostindische Compagnie*”, rövidítve: „*VOG*”) 1602. március 20-án alapították meg az előbbieken említett tizenkét magánvállalkozásból.¹³ A társaság alapításában „oroszlánrészt” vállalt – a már említett *Johan van Oldenbarnevelt* mellett – a holland rendi gyűlés, az ún. „*Staten-Generaal*”. „*A társaságot 17 tagú igazgatótanács, a félelmetes hatalmú Tizenhetes Urak Tanácsa irányította. A Holland Kelet-indiai Társaság vagyona szinte lavinaszerűen gyarapodott és évi 50-75 százalékos növekedést ért el. Rövidesen politikai és katonai hatalommá fejlődött. Hajóhadat és zsoldosereget tartott, kormányzókat, követeket nevezett ki, erődítményeket, arsenálokat, városokat épített, hadat üzent, háborút viselt, békét és szerződéseket kötött. A Tizenhetes Urak mindemellett alá voltak rendelve a hágai rendi gyűlésnek (...)*”¹⁴

Említettük, hogy a társaság tizenkét „előtársaságból” alakult. Az egyes társaságok képviselői különböző németalföldi városok kereskedői voltak. A leggazdagabb protestáns németalföldi tartomány, *Holland*, továbbá *Zeeland* tartomány kereskedői hat kamarába („*Kamers*”) tömörültek. Az új társaságot 6 440 200 holland aranyforint (*gulden*) alaptőkével alapították meg.¹⁵ Az alaptőkét a Holland tartományhoz tartozó *Amszterdam* (57%), *Enkhuizen* (8%), *Delft* (7%), *Hoorn* (4%), valamint *Rotterdam* (3%) állta. Ehhez jött még a hatodik kamara, *Zeeland* tartomány központja, *Middelburg* a maga részesedésével (21%).¹⁶ A hat város kereskedői közül – a részesedés arányában – kerültek ki az ún. „*Tizenhét Úr Tanácsának*” („*Heren Zeventien*”) tagjai. A társaság központi székhelye – jelentősége miatt – *Amszterdamban* volt. Nagyon jelentős transzkereskedelmi központnak számított még a Holland Kelet-Indiában, 1619-ben alapított *Batavia* (*Jakarta*) is. A társaság a világ első, jelentős részvénytársasága volt. Részvényesei eleinte városok voltak,

¹² TER HAAR, JAAP: *Geschiedenis van de Lage Landen. Deel 2: Heersers der Nederlanden. 2de druk.* Uitgeverij Kok. Kampen, 2006. 243. p.

¹³ ÁCS LÁSZLÓ: *Indonézia.* Alexandra Kiadó. Pécs, é.n. 30. p.; BOKOR JÓZSEF (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. X. köt. Kacs – Közellátás.* Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1895. 329. p.

¹⁴ FÁBIÁN FERENC: *Indonézia.* Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1968. 17. p.

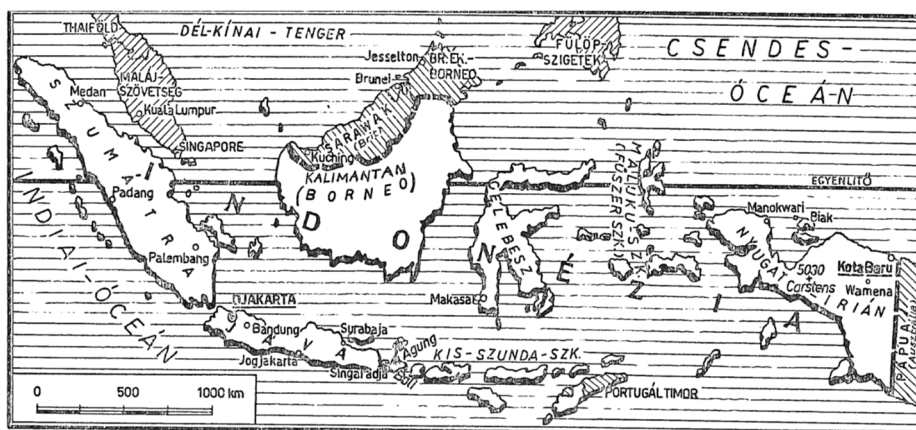
¹⁵ BRUCE, JOHN: *Annals of the Honorable East-India Company. Volume I.* Black, Parry, and Kingsbury. London, 1810. 28. p.

¹⁶ MARCZALI HENRIK: *Az ellenreformáció kora.* In: Marczali Henrik: *Nagy Képes Világtörténet. VIII. kötet.* Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda – Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. Budapest, é.n. 258. p.

később a gazdag kereskedők mellett kézműveseket, prédikátorokat, de még szolgálóleányok is találunk. Habár a társaság hírhedten rossz munkáltató volt, ennek ellenére alkalmazottainak száma 1625-ben nyolcezer, 1689-ben már huszonezzer fő volt. A Holland Kelet-indiai Társaság fő tevékenységi köre a távol-keleti fűszerkereskedelem volt, amelyből hatalmas profitot termelt és kiváló osztalékot fizetett a részvényeseinek.¹⁷

1. sz. ábra

Indonézia – az egykori Holland Keleti-India – áttekintő térképe

Forrás: FÁBIÁN FERENC: *Indonézia*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1968. 30. p.

IV. Kezdeti évek, növekedés és fénykor

A kezdeti évek kapcsán mindenképp elmondható, hogy „(...) már Japánig is eljutott a hollandus köztársaság híre és mindenütt szívesen fogadták az új idegeneket, kik nem hódítottak és térítettek, mint a portugallok, csak kereskedni akartak. Amint erőre kaptak, elkezdték foglalni a portugalliai és spanyol telepeket, s a magok részére alapítani katonai és kereskedelmi gyarmatokat.” Továbbá „(...) annyiban is korszakot alkot e nagy részvénytársaság, hogy az első volt, melynek részvényeit a börzén eladták és vették. Oly nagy bizalommal kísérték e nagy nemzeti vállalatot, hogy az amsterdami börzén már az első hajó elindulása előtt 14-16 százalékkal drágábban fizették a részvényeket”¹⁸ Az utóbbi idézethez érdemes hozzátenni, hogy a korabeli társaságok általában csak egyetlen útra „álltak össze”, illetve csak az adott utat finanszírozták. A flotta visszatérésekor beszüntették tevékenységüket. Egy-egy „szerveződés” kétséget kizáróan hatalmas profitot hozhatott, ugyanakkor magas kockázatot rejtett magában. Ilyen „veszélyforrások” voltak például kalózkodás, betegségek

¹⁷ ÚJLAKY 2019, 21. p.

¹⁸ MARCZALI é.n., 258–259. pp.

(például a skorbut), viharok, de a portugálok és a spanyolok is igyekeztek „blokkolni” a hollandok kereskedését. Emellett nem beszéltünk még arról, hogy közgazdasági értelemben az egyes fűszerek esetében rugalmatlan is lehetett a kereslet. Ezért a Holland Kelet-indiai Társaság mindenképp „formabontó” volt abban a tekintetben is, hogy hosszútávra alapították és – az 1600-ban létesített Angol Kelet-indiai Társaság mintájára – a holland kereskedők együttesen igyekeztek fellépni a profit maximalizálása érdekében.

A hollandok már a kezdeti időszakban nagyon szép sikereket értek el. Egy sor ázsiai területet hódítottak el a portugáloktól. Elsősorban Holland Kelet-India területén kezdték pozícióikat kialakítani és erősíteni. *Marczali Henrik* (1856–1940) történész megjegyezte, hogy „(...) *nyolcz évvel a társaság alapítása után már főkormányzója volt Bataviában és alatta hét kormányzó: Amboinában, Bandában, a molukk szigeteken, Malakkán, Ceylonban, Makasszárbán, Celebes szigetén és a Jóremény fokán. A keletázsiai nagy szigeteken nekik voltak urai. Jellemző reájuk nézve, hogy minden kormányzó mellé egy főkereskedőt helyeztek.*”¹⁹

Az előbbi idézet kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy *Bataviában (Jakartában)* jelentős kereskedelmi központot építettek ki a hollandok, amely mint „fordítókorong” működött. Minden ázsiai (pl.: japán, kínai, etc.) áru oda érkezett és innen szállították tovább a rendeltetési helyére, például a protestáns Egyesült Tartományok irányába. Az indonéz szigetvilág – főképp az ún. „*Fűszer-szigetek*” („*Maluku-szigetek*”, „*Molukkák*”) – a szegfűszeg („*kruidnagel*”) és a szerecsendió („*nootmuskaat*”) miatt volt fontos, amely fűszerek kereskedelmére a hollandok kizárólagos monopóliumot nyertek. Ezt a jogot a hollandok közel másfél évszázadig birtokolták. Ráadásul olykor felgyűjtötták a szerecsendiótermést, ezáltal felverték a fűszer árát, amely hatalmas hasznot hozott nekik. A szerecsendió és szegfűszeg mellett hasonló sikereket értek el a fahéjjal („*kaneel*”) is, miután a 17. század közepén „kiebrudalták” a portugálokat „*Ceylon*” („*Sri Lanka*”) szigetéről. A Holland Kelet-Indiától távoli Jóreménység foka („*Kaap de Goede Hoop*”) azért volt fontos hely, mert a társaság hajói itt pihentek meg, töltötték fel készleteiket (víz, friss zöldség, etc.) jövet-menet a protestáns Egyesült Tartományok és Holland Kelet-India között. Idővel nagyon jelentős, jobbára holland kolónia épült ki a térségben.²⁰

Az ázsiai áruk kapcsán még két érdekességet említenénk meg. Egyfelől a porcelán, másfelől a tea kereskedelmét. „*Az első kínai porcelánokat kalózkodással szerezték a hollandok. A mind tömegesebb kereskedelem nyomán kb. hárommillió kínai porcelán tárgy került Hollandiába a [17.] század folyamán. Érdekes, hogy Kína a legjobb minőségű termékeket belföldön forgalmazta, s csak a másodlagos minőséget exportálta. A kínai porcelán megihlette a holland festészetet – és a delfti porcelán- és csempegyártás kialakulását. A delfti porcelán visszahatott a kínai termelésre és ízlésre is.*”²¹

Kína kapcsán érdemes hangsúlyozni, hogy a Kína és Japán közötti közvetítőkereskedelmet (selyem („*zijde*”), gyapot („*katoen*”), cukor („*suiker*”), etc.) is sokáig a hollandok biztosították. Japán az európaiak közül hosszú ideig csak a hollandokat engedte be

¹⁹ MARCZALI é.n., 260. p.

²⁰ ÚJLAKY 2019, 18–19. pp.

²¹ ÚJLAKY 2019, 16. p., Vö.: BROOK, TIMOTHY: *Vermeer kalapja*. Európa Könyvkiadó. Budapest, 2009. 107–109. pp.

az országba. Holland kereskedelmi lerakat, illetve telep létesült Japán déli részén, előbb *Hirado* (1609), majd (1641) *Deshima* (*Dejima*) szigetén.²²

A teakereskedelem („*thee handel*”) kapcsán érdekességként említjük, hogy a „közhi-edelemmel” ellentétben nem az angolok hozták be először a teát Európába, illetve nem ők terjesztették el elsőként a teázás szokását. A teát már a velencei, továbbá a portugál utazók is ismerték, akik megfordultak a korabeli Ázsiában, de feltehetően még nem hozták be a terméket Európába. A feljegyzések szerint a Holland Kelet-indiai Társaság kereskedői a portugál kézen lévő *Macao* területéről 1607-ben szállítottak nagyobb mennyiségű teát Jáva szigetére (Holland Kelet-India), majd két évvel később megkezdték a teaimportot – Japánból – Európába. A holland kikötőkben megjelent új gyarmati áru hatalmas népszerűsége tett szert. A protestáns Egyesült Tartományok területe, főképp *Amszterdam*, ebben az időben már a világkereskedelem központjának számított. *Hágában*, a kormányzati székhelyen is gyorsan elterjedt a teázás szokása, amely megkezdte hódító útját nemcsak a kontinensen – például a Német-római Birodalom, illetve Franciaország területén –, hanem a holland kézen lévő „*Új-Amszterdamban*” („*Nieuw Amsterdam*”), azaz a mai *New Yorkban* is.²³

A hollandok ázsiai kereskedése azonban nem volt zavarmentes. A Brit Kelet-indiai Társaság komoly konkurenciát jelentett, ráadásul rendszeressé váltak az „összeütközések” az angolok és a hollandok között. Előbbiek ugyancsak részt akartak szerezni a fűszerkereskedelemből, továbbá területeket akartak szerezni a mai Indonézia területén. A két fél 1620 körül próbált megegyezésre jutni, de az 1623-as, ún. „*amboni mészárlás*” („*de Ambonse Moord*”) miatt elmérgesedett a diplomáciai viszony a hollandok és a britek között. A Holland Kelet-Indiához tartozó *Ambon* szigetén húsz angol, portugál és japán személyt gyanúsítottak meg azzal, hogy a holland kormányzat ellen összeesküvést szöttek. A bírósági tárgyalást követően a vádlottakat, így tíz angol kereskedőt – akik a konkurencia, az Angol Kelet-indiai Társaság alkalmazásában álltak – kivégezték. Az angolok az incidens után kezdtek a térségből kiszorulni és India gyarmatosítására irányították a figyelmüket.²⁴

A hollandokat kezdetben senkinek sem sikerült megállítani, mivel „(...) 1600 körül a holland hajópark jóval nagyobb, mint az összes többi európai állam kereskedelmi flottái együttvéve. A XVII. század első felében a holland szupremácia a világkereskedelemben vitathatatlan.”²⁵ Számos áru világpiacon árát ők határozták meg.

V. Megtorpanás, hanyatlás és megszűnés

A társaság gazdasági értelemben vett megtorpanása részben az angolokkal vívott tengeri háborúkra vezethető vissza. Különösen az ún. „harmadik angol-holland háború” (1672–1674)

²² BOKOR JÓZSEF (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. IX. köt. Hehezet – Kacor*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1895. 845. p.

²³ MAIR, VICTOR H. – HOH, ERLING: *The True History of Tea*. Thames & Hudson Ltd. London, 2009. 106. p., 165. p., 169. p.

²⁴ RICKLEFS, MERLE CALVIN: *A History of Modern Indonesia since c. 1300. 2nd ed.* MacMillan Press Ltd. London, 1991. 29. p.; Vö.: SHORTO, RUSSELL: *The Island at the Center of the World*. Doubleday. New York, 2004. 72. p.

²⁵ ÚJLAKY 2019, 11. p.

járt súlyos következményekkel, mert a konfliktus átmenetileg megszakította a kereskedést Európával. A protestáns Egyesült Tartományok 1672-ben az ún. „katasztrófa évét” („*Rampjaar*”) éltek át, amikor négy irányból támadták meg az országot az angol és a francia király, továbbá a münsteri püspök és a kölni érsek seregei. A totális vereséget csak a gátak átvágásával, *Michiel de Ruyter* (1607-1676) holland admirális hajóhadának tengeri győzelmeivel, valamint ügyes diplomáciával sikerült elkerülni. Emellett az ún. „*negyedik angol-holland háború*” (1780-1784) totális vereséget hozott a hollandok számára, akik flottájuk nagy részét elvesztették, ráadásul a kis ország hanyatlása is megindult.²⁶ Ráadásul, a 18. század alkonyán (1795), a franciák is megszállták az országot és 1813-ig ki sem vonultak onnan. Gazdasági téren is egyre több probléma mutatkozott. Előbb a Japánnal és a Kínával folytatott kereskedelemben merültek fel komolyabb bajok. Majd az egyre inkább elmélyülő korrupció, valamint a korábban előnynek számító *Batávia* központúság tette nehezkessé a társaság működését. A versenyképesség tekintetében is elmaradtak a hollandok a britek mögött. A társasági osztalékok is egyre kevesebb nyereséget hoztak, ráadásul a társaság működési költségei idővel meghaladták a bevételeket. Az előbbi és egyéb okok miatt a társaság végül 1799. december 31-én szüntette be a működését. Megmaradt gyarmatai a holland államé lettek.

²⁶ RIETBERGEN, PETER J.A.N.: *A short history of the Netherlands. From prehistory to the present day. Third completely revised edition.* Bekking Publishers. Amersfoort, 1998. 111. p.; T. BALLA GIZELLA (szerk.): *Ba- edekker. Benelux államok. Belgium, Hollandia, Luxemburg.* Park Kiadó. Budapest, 1997. 43. p.